

• دریافت ۹۰/۸/۱۰

• تأیید ۹۰/۱۲/۹

بررسی و معرفی نسخه‌های موجود از تذکره خلاصه‌الاشعار و زبدة‌الافکار

سعید بزرگ بیگدلی*
محمد دانشگر**
نفیسه ایرانی***

چکیده

تذکره خلاصه‌الاشعار (تألیف ۹۷۵-۱۰۱۶) از تذکره‌های ارزشمند ادبیات فارسی و حاصل کوشش‌های چهل ساله تقی‌الدین کاشانی ملقب به "میرتذکره" است. این اثر نمایانگر سیر تحول و تطور شعر فارسی از قرن چهارم تا روزگار مؤلف (اواخر قرن دهم و اوایل قرن یازدهم) می‌باشد. نظر به اهمیت و ضرورت احیای تذکره خلاصه‌الاشعار به نحوه‌ی بازبایی کاملترین صورت از این تذکره اشاره کردیم و از آنجا که اولین کار در احیای این اثر معرفی تفصیلی دستنویس‌های موجود از آن و بیان ارزش و اهمیت هر یک از آنها است، در دو بخش به معرفی دستنویس‌های این اثر پرداختیم که به صورت پراکنده در داخل و خارج از ایران معرفی شده‌اند و نتیجه آنکه متوجه شدیم دستنویس‌های موجود در ایران (شامل ۲۲ دستنویس) اغلب مطالب تذکره را، جز رکن دوم و چهارم دارد. چنین برمی‌آید که کامل‌ترین صورت تذکره در خارج از ایران، باید نسخه بلاند (لیندزیانا) باشد با این توضیح که این دستنویس فاقد رکن چهارم است. البته آگاهی ما از نسخه‌های خطی موجود در خارج از ایران (شامل ۱۴ دستنویس) با توجه به آنچه در فهرست نسخه‌های خطی مربوط نوشته شده، به دست آمده است؛ بدیهی است بررسی جامع این نسخه‌ها ممکن است به یافتن رکن چهارم نیز بینجامد که در آن صورت می‌توان با تصحیح آن، انتظار فراهم آمدن این تذکره ارزشمند را داشت.

کلید واژه‌ها:

تقی‌الدین کاشانی، خلاصه‌الاشعار و زبدة‌الافکار، تذکره، نسخه پژوهی.

bozorghs@modares.ac.ir
farsipor@yahoo.com
irani_nafiseh@yahoo.com

* دانشیار دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
** استادیار دانشگاه امام حسین، تهران، ایران
*** کارشناس ارشد دانشگاه تربیت مدرس

معرفی نسخه‌های موجود در ایران از تذکرة خلاصة الاشعار^۱

به معرفی دستنویس‌های موجود از تذکرة خلاصة الاشعار و زبدة الافکار به ترتیب مندرجات و قابلیت اساس واقع شدن یا به صورت هم عرض و تکمیلی مورد استفاده قرار گرفتن، بپردازیم.

۱- دستنویس شماره ۲۷۲ ف کتابخانه مجلس شورا:

این دستنویس از کتب اهدایی سرلشکر مجید فیروز به مجلس شورا می باشد و نسخه کامل و خوش خطی از مجلد اول از رکن اول خلاصة الاشعار است که ترجمه ۲۲ شاعر از عنصری تا خاقانی را در بر دارد. سه برگ اول این کتاب وصالی است و کناره نخستین برگ مقدمه آن مخدوش است و خوانش کلمات پایان سطور تنها با مقابله با دیگر نسخه‌های این بخش ممکن است. تقی‌الدین کاشانی در یکی از برگ‌های وصالی فهرستی از مندرجات این دستنویس ترتیب داده است و ترقیمه دستنویس نیز به خط او است. نام کاتب ذکر نشده و در حواشی و پاره‌ای از صفحات متن، خط تقی کاشی دیده می‌شود. این نسخه، سوای ترجمه "قوامی گنج‌های" که ذکر آن تنها در نسخه "چشمه رحمت" آمده، مطالب فصل اول را کامل دارد. پشت نخستین برگ این کتاب علاوه بر مهری منقوش به "ابن محمد علی محمدحسین" مطالبی با سه تاریخ متفاوت (رجب ۱۲۴۵، ربیع الثانی ۱۲۶۱ و سال ۱۳۳۹)^۲ درج است.

این کتاب به حاج لطفعلی بیگ آذر، صاحب تذکرة آتشکده، تعلق داشته و پشت کتاب (ص ۴۹۱پ) با خط و قلم فرهادمیرزا انتقادی از نحوه انتخاب اشعار او صورت گرفته بیانگر اینک: « از یک قصیده که انتخاب کرده اشعار خوب را ترک کرده نمی‌دانم سلیقه انتخاب نداشته یا اینکه عمداً چنین اشعار برگزیده است که اشعار خود را قصیده و غزلاً جلوه دهد» آغاز: بسمله، «جواهر حمد و ثنایی که مفرح قلوب اصحاب دین مبین و مفتاح ابواب صدور ارباب عشق متین تواند بود سزاوار جمیلی است...».

انجام: «شهباز روان ز آشیان دگر است / اینجا ز برای طعمه [ای] ساخت گذر»

ترقیمه: «تمّ مجلد الاول من کتاب خلاصة الاشعار و زبدة الافکار بعون الله الملك الغفار فی شهر رجب المرجب سنه سبع و الف هجریه (۱۰۰۷) فی بلدة المؤمنین کاشان حماها الله عن فتن الدوران».

مشخصات ظاهری: قطع وزیری ۲۰×۳۲، ۴۹۱گ، ۳۱س، اشعار در ۴ ستون، عناوین و

فهرست به نسخ و شنگرف، نستعلیق بی ذکر نام کاتب و با نظارت تقی‌الدین کاشانی، کتابت سال ۱۰۰۷ هجری.

۲- دستنویس شماره ۷۷۹۰ دانشگاه تهران^۳:

این دستنویس بیاض مجلد دوم از رکن اول خلاصه‌الاشعار است که به جز شرح احوال و ابیات مولانا جلال‌الدین محمد رومی، که شرح احوال و ابیاتش در هیچ‌یک از دستنویس‌های یافت‌شده دیده نشد، و خواجه افضل‌الدین کاشانی، که ذکر او تنها در دستنویس کتابخانه شخصی نصیری امینی آمده است، بقیه موارد را کاملاً دارا است؛ البته از آغاز و انجام افتادگی دارد؛ از این روی شرح احوال و پاره‌ای اشعار ظهیرالدین فاریابی از آغاز افتاده که با مقابله و تلفیق با دستنویس شماره ۱۰۴ ب دانشگاه تهران کامل می‌شود و از پایان ترجمه سید ذوالفقار شروانی افتاده که غیر نسخه حاضر، تنها در دستنویس کتابخانه نصیری امینی ذکرش رفته است و ترجمه خواجه کافی همدانی را از رکن دوم افزون دارد. مشخصات دستنویس به شرح زیر است:

آغاز: «توراست حجت قاطع به دست یعنی تیغ
انجام: «من غرقه شده در می چون ساغر و چون کوزه
مشخصات ظاهری: جلد تیماج تریاکی مقوایی، قطع وزیری، ۴۶۳ گ ۲۸×۱۸، ۳۱ اس
۲۲×۱۳. اشعار در ۴ ستون، عناوین شنگرف و به خط نسخ، متن به نستعلیق سده ۱۱ و کتابت ابن میرزا نظام شریف، کاغذ سپاهانی.

۳- دستنویس شماره ۳۲۱ کتابخانه سالتینکوف شچدرین:

اصل نسخه در کتابخانه ملی سالتینکوف واقع در شچدرین روسیه (دورن، ش ۳۲۱) نگهداری می‌شود، از موقوفات آستانه شیخ صفی‌الدین بوده است و نشان وقف آستانه را دارد. کپی این نسخه در کتابخانه وزارت امور خارجه ایران و مرکز پژوهشی میراث مکتوب موجود است. این دستنویس دربردارنده رکن سوم به صورت کامل است؛ اما فاقد ترجمه چند تن از شعرا مثل معین‌الدین جوینی، مولانا لطف‌الله نیشابوری، خواجه حسام‌الدین رستم بسطامی، بهاء‌الدین برندق سمرقندی، که شرح احوال و ابیاتشان در دستنویس شماره ۱۰۴ ب دانشگاه تهران آمده، از این بخش است؛ همچنین از رکن سوم شرح احوال و منتخب اشعار مولانا اشرف در هیچ‌کدام از

نسخه‌های موجود دیده نشد. نام کاتب ذکر نشده؛ اما خط مؤلف در جای جای کتاب چه در حاشیه و چه در متن دیده می‌شود که نشان از اصالت نسخه دارد. مشخصات این دستنویس به شرح زیر است:

آغاز: «رکن ثالث از کتاب خلاصة الاشعار و در ذکر بعضی از شعرای مشهور است و مقامات گذشتگان می‌برور...»

انجام: «تا چند کند دلم ز دست فریاد/ فریادری برس به فریاد دلم»
ترقیمه: «تمت الرکن الثالث من کتاب خلاصة الاشعار و زبدة الافکار فی تاریخ سلخ شهر ربیع الاول سنه ثلث و تسعين و تسعمائه».

مشخصات ظاهری: جلد تیماج ضربی، ۱۸۵ گ، ۲۴ س، اندازه ۲۲ × ۳۳، اشعار در ۴ ستون، نستعلیق تحریری، کاتب نام‌برده نشده با نظارت و افزودگی تقی کاشی، تاریخ کتابت: سلخ ربیع-الاول ۹۹۳ هـ

۴- شماره ۵۵۰۶ مجلس شورا:

این دستنویس از مقدمه خاتمه آغاز می‌گردد، هفت اصل نخست بخش خاتمه شامل ترجمه ۲۱۳ شاعر از نواحی کاشان، اصفهان، قم، قزوین، ساوه و تبریز، را کامل دارد. کاتب این دستنویس، محمد شرف ابن میرزا نظام، مسؤول بیاض بسیاری از دستنویس‌های خلاصة الاشعار در زمان حیات مؤلف بوده و نشان نظارت و اضافات مؤلف در بسیاری از دستنویس‌های کتابت شده او دیده می‌شود. نام این کاتب تنها در این دستنویس (و دستنویسی در نجف) ذکر شده است و تشخیص کاتب در دیگر نسخه‌های بیان شده از ایشان از روی قرابت خطی و ویژگی‌های خاص کتابت ایشان صورت گرفته است.

آغاز: بسمله، «حمد و سپاس بی عدد آفریدگاری را سزد که نفس ناطقه را معدن اسرار معرفت و منبع زلال حکمت گردانید».

انجام: «دوستان فارغ ز احوال من شیداست یار / چون کنم نسبت به من بسیار بی پرواست یار» (عبدی شروانی)

ترقیمه: «تمّ نصف الاول من مجلد السادس من کتاب خلاصة الاشعار و زبدة الافکار بعون

الله الملك الستار على يد العبد الضعيف التحيف المحتاج الى رحمة الله الملك اللطيف ابن ميرزا نظام محمد شرف الشريف في التاريخ يوم الاربعاء ثالث و العشرين شهر رجب المرجب سنة ثلث و عشر و الف الهجرية النبوية».

مشخصات ظاهری: قطع وزیری ۲۰×۱۱،۶۱۴ گ، ۲۵ س، مجدول و مذهب، عنوان نسخ و شنکرف، متن نستعلیق، کاتب محمد شرف ابن میرزا نظام و با نظارت و افزودگی تقی کاشی، کتابت: ۱۰۱۳، در سه برگ پایانی شعری به تاریخ نگارش ۱۱۱۴ هـ آمده است.

۵- دستنویس کتابخانه شخصی عبدالعلی ادیب برومند:

این دستنویس ادامه نسخه ۵۵۰۶ مجلس است که پس از ۱۰۱۳ به دست محمد شرف ابن میرزا نظام کتابت شده است، این دستنویس از اصل هشتم (در ذکر شعرای یزد و کرمان و نواحی آن و دیار هندوستان) آغاز می‌شود و تا اصل دوازدهم را دربردارد و شامل شرح احوال و اشعار ۱۷۶ سراینده می‌شود؛ اما از ابتدا ترجمه احوال و بخش بسیاری از اشعار مولانا وحشی بافقی افتاده که شامل قصاید، قطعات، ترکیبات و قسمت "الف" تا "ر" غزلیات او است. احمد گلچین معانی این نسخه را به تاریخ بیست و هشتم دیماه ۱۳۵۰ مطالعه و با حسن سلیقه تمام فهرست‌نویسی و تجلید فرموده است. دو برگ آسیب‌دیده خارج از مجلد قرار دارد و ترجمه سه شاعر همراه با پاره‌ای ابیات در آن درج شده است. از این سه شاعر جز در فهرست اشپرنگر و این دستنویس نشانی نیست، این سه شاعر عبارتند از:

مولانا حریمی «که در خوش طبعی و ندیمی بر ظرفا و ندمای خراسان فایق» و اصل وی از نیشابور است، حافظ کمال الدین حسین تربتی و مولانا ابوالوجد فارغی.

آغاز: «دل و طبع خویش را گو که شوند نرم خوتر / که دلم بهانه جو شد من از او بهانه جوتر»

انجام: «اگر عشاق را حرمان بقدر آرزو باشد / نصیب ما نخواهد گشت وصلش در قیامت هم»

مشخصات ظاهری: قطع وزیری ۲۰×۱۱، ۱۲۳۳ گ، ۲۵ س، اشعار در دو ستون، عنوان نسخ، متن نستعلیق، کاتب محمد شرف ابن میرزا نظام و با نظارت و افزودگی تقی کاشی، کتابت پس از ۱۰۱۳ هـ آغاز و انجام افتاده.

۶- دستنویس شماره ۱۰۴ ب دانشگاه تهران^۴:

این دستنویس از مقدمه آغازین شروع می‌شود و دربردارنده مدخل‌هایی پراکنده از چهار رکن

آغازین کتاب است و ترکیبی است از بیاض و مسوده که مسوده به خط تقی کاشی کتابت شده است. ترقیمه ندارد؛ نام کاتبان و تاریخ کتابت ذکر نشده است. این دستنویس در رکن دوم شامل شرح احوال و ابیاتی منحصر به فرد از تاج‌الدین بن بهاء‌الدین الجامی، حکیم نزاری قهستانی، مولانا پناهی، امیر خسرو دهلوی، سعد الدین هروی، سید سراجی سگزی، خواجه ناصرالدین بخاری، خواجه عبید زاکانی (در این مدخل که مدخل پایانی دستنویس به شمار می‌رود بخش‌هایی از رساله اخلاق‌الاشراف وی آمده است)، ابن نصح فارسی، تاج‌الدین حسن متکلم، مولانا عمیدالملک رکن‌الدین صاین هروی، و در رکن سوم شامل شرح احوال و ابیات منحصر به فرد از معین‌الدین جوینی، مولانا لطف‌الله نیشابوری، خواجه حسام‌الدین رستم بسطامی، بهاء‌الدین برندق سمرقندی، و در رکن چهارم دارای شرح احوال و ابیات منحصر به فرد مولانا عبدالرحمن جامی، امیر همایون اسفراینی، مولانا حسن شاه هزال مشهدی، مولانا بنائی، سید میر حاج متخلص به انسی، بابا فغانی، مولانا دوست‌محمد اسفزاری متخلص به حالی، مولانا ضیایی نیشابوری، مولانا ظاهری هروی، مولانا علی فیضی دکنی، مولانا حیرتی مروی و مولانا غزالی مشهدی است؛ از این روی نفیس است و در مدخل‌های ذکر شده، نسخه اساس به‌شمار می‌رود.

آغاز: «جواهر حمد و ثنایی که مفرح قلوب اصحاب دین مبین و مفتاح ابواب صدور ارباب عشق متین تواند بود، سزاوار جمیلی است که تجلیات صفات خود را در آیینۀ انسان...»
انجام: «...امید هست که چون مبتدی به این اخلاق مختار اکابر مواظبت نماید، آن را ملکه نفس ناطقه خود گرداند؛ نتیجه آن هرچه تمام تردد دنیا و آخرت بیابد. «تمّ الكتاب الاخلاق‌الاشراف و استغفرالله مر جميع ناكرها الله»

مشخصات ظاهری: جلد تیماج سرخ ضربی، ۴۶۴ گ ۱۹×۲۵-۲۵ س ۱۳×۱۸، اشعار در ۴ ستون، عنوان سنگرف، نستعلیق سده ۱۰، مسوده به خط تقی کاشی، کاغذ سمرقندی، برخی از جاها سفید گذاشته شده و حاشیه‌نوشت دارد.

۷- دستنویس شماره ۲۴۴ مجلس سنا:

نسخه منحصر به فرد و نفیسی است به خط مؤلف که از آغاز و انجام افتادگی دارد؛ این نسخه هدایی کتابخانه مهدی بیانی به مجلس سنای سابق است. در صفحه آغازین، یادداشتی از مهدی بیانی به تاریخ ۱ مرداد ۱۳۳۷ آمده است مبنی بر اینکه «نسخه مسوده خلاصة الاشعار

تقی کاشانی است و معادل بیست لیره انگلیسی ارزش دارد». شرح احوال و ابیات ۲۰۶ سراینده را دربردارد (ترجمه ۳۸ شاعر تکرار شده است؛ بنابراین بعضی منابع، تعداد صاحبان ترجمه این دستنویس را ۲۴۴ سراینده دانسته‌اند). این دستنویس از صفحاتی از مقدمه خاتمه شروع می‌شود، اولین عنوان آن ذکر محتشم کاشی (از اصل اول) است، از مطالب رکن اول شرح احوال و اشعار حسن غزنوی، انوری، شمس طوسی، سراج قمری مذکور است و از رکن دوم ترجمه حسن دهلوی، که هر پنج ترجمه در پایان دستنویس آمده است و جز اصل چهارم از دیگر اصول دوازده‌گانه کتاب مطلب دارد. این دستنویس از مسوده‌های آغازین خلاصه‌الاشعار است؛ از این‌روی بسیاری از مطالب تکمیلی را ندارد؛ اما شرح احوال و اشعار برخی سراینده‌گان خاص این دستنویس است و باید در تصحیح مورد توجه قرار گیرد؛ شرح احوال و اشعار شاعرانی چون همایی هروی، شیخی هروی، ضیایی بخاری، غزالی چنیک هروی، موالی تونی، ملالی مشهدی، خواجه علی واقفی مشهدی، حیدری سبزواری، نکویی هروی، بیکی سبزواری، رونقی مشهدی، میر محمد سبزواری، عهدی نیستانی، همدی مشهدی و فیضی مشهدی از اصل دوازدهم و ترجمه دردی سمرقندی، وصالی بسطامی از اصل هشتم و ترجمه حلاوی شیرازی از اصل نهم از مطالب منحصر به فرد این دستنویس به شمار می‌رود. از آنجا که تقی کاشی در سال ۹۸۵ هـ چهار مجلد آغازین را تألیف کرده و در ۹۹۳ مجلد پنجم را بدان افزوده؛ بخش حاضر که شامل خاتمه و جلد ششم خلاصه‌الاشعار می‌شود، باید بعد از این سال و قبل از ۹۹۵ (اتمام اولیه خلاصه‌الاشعار) واقع شده باشد.

آغاز: «...سلامت گشاده بود و راه حرمان بر هیچ مسلمان بسته نیامده " فَلَلهُ الحمد ربَّ السَّموات و ربَّ الارض و ربَّ العالمین "».

انجام: «... و به قدر امکان در مکافات آن کوشی. رباعیه: یاری باید چگونه یاری باید». مشخصات ظاهری: جلد تیماج سرخ ضربی مقوایی، ۱۸،۵ × ۲۴، ۱۳۶ گ، ۳۰ × ۱۷ × ۲۶، اشعار در ۴ ستون، نستعلیق، نسخه اصل، کتابت بین سال‌های ۹۹۰-۹۹۵ هـ آغاز و انجام افتاده است.

۸- دستنویس شماره ۴۵۴۹ مجلس شورا:

این دستنویس دربردارنده بخش‌هایی از خاتمه به خط مؤلف است و شاعران اصل اول تا هفتم را

به صورت آشفته و درهم دارد، صفحه‌شمار، پریشان و نامرتب است و بسیاری از صفحات نیز افتاده است؛ نیاز است صفحات با توجه به نسخه کامل این بخش، نسخه شماره ۵۵۰۶ کتابخانه مجلس، مرتب و دوباره تنظیم شود. تاریخ کتابت مرقوم نیست؛ اما از آنجا که به خط مؤلف نوشته شده باید بین سال‌های ۹۹۰-۱۰۱۳ هـ نوشته شده باشد.

آغاز: «اصل دوم در ذکر شعرای دارالسلطنه صفاهان حفظها الله تعالی عن مفاسد الدوران...»

انجام: «اقبال پیر پرورش طفل مملکت/ اندر کنار عدل تو چون مادران دهد»

مشخصات ظاهری: جلد تیماج مشکی ضربی، جدول بندی به زر و مشجر، قطع ۲۳/۵ × ۱۷/۵، ۱۴۷ گ، ۲۶ س ۱۷ × ۱۲/۵، اشعار در ۴ ستون، نستعلیق، عنوان شنگرف، نسخه اصل، کتابت بین سال‌های ۹۹۰-۱۰۱۳ هـ در صفحه ۲۵۹ آمده است: «این کتاب تذکرة دولت شاهی از مال کمترین علی اکبر ابن قادر بزاز کاشانی سنه ۱۲۵۲»، کاغذ سپاهانی، صفحه شمار نامرتب و از میان صفحاتی افتاده است.

۹- دستنویس شماره ۵۰۳۴ مجلس شورا:

این دستنویس از روی نسخه ۲۷۲ف کتابخانه مجلس کتابت شده، دربردارنده مقدمه آغازین، چهار فصل درباره عشق، و شرح احوال و ایبات پنج شاعر رکن اول است که البته اشعار ناصر خسرو، شاعر پایانی دستنویس، کامل ذکر نشده است و تاریخ کتابت ذیل مدخل منوچهری (ص ۵۱) سال ۱۲۹۸ هـ عنوان شده است.

آغاز: بسمله، «جواهر حمد و ثنایی که مفرح قلوب اصحاب دین مبین و مفتاح ابواب صدور ارباب عشق متین تواند بود، سزاوار جمیلی است...»

انجام: «یا ز بهر یکی که پنجه سال / عمر بگذشت بی نماز و طهور»

مشخصات ظاهری: جلد تیماج مقوایی قرمز، قطع وزیری ۳۴ × ۲۱،۵، ۸۲ گ، ۳۱ س ۲۴ × ۱۴. اشعار در ۴ ستون، عنوان شنگرف، نستعلیق، کتابت ۱۲۹۸، کاغذ فرنگی. صفحه شمار در چند صفحه نخست نامرتب است.

۱۰- دستنویس کتابخانه چشمه رحمت در شهر غازی پور:

این دستنویس در کتابخانه چشمه رحمت واقع در غازی پور هند نگهداری می‌شود که به همت مرکز احیای میراث اسلامی کشف و با تلاش جواد بشری^۵ (۱۳۸۸، ص ۲-۳)، شناسایی شده و

در مقاله‌ای تفصیلی توسط ایشان مورد بررسی قرار گرفته است، این نسخه مدخل‌هایی پراکنده از رکن‌های اول تا چهارم را دارد با ذکر میرحسین شفیعی معمایبی آغاز می‌شود و به ذکر احوال و ابیات سید جلال جعفر فراهانی ختم می‌شود. مشخصات ظاهری نسخه به شرح زیر است که از مقاله مزبور نقل می‌شود:

«نسخه‌ای است در قطع وزیری بزرگ و شاید در اندازه رحلی کوچک دارای چهار ستون نوشته در صفحات شعردار، هر صفحه دارای ۲۵ یا ۳۰ سطر ریزنویس که البته گویا صفحات ۲۵ سطری پاکنویس شده و صفحات ۳۰ سطری به صورت مسود باشند. قریب به اتفاق قسمت‌ها به خط تقی‌الدین است که برخی مدخل‌ها مانند مدخل عتیقی با قلم دیگری نوشته شده است. عناوین به سنگرف است. موربانه به نسخه بسیار آسیب زده است و رطوبت و فرسودگی به اکثر برگ‌ها سرایت کرده است... نسخه دو یا سه مرتبه شماره صفحه خورده»

۱۱- دستنویس شماره ۹۸۲ ط کتابخانه مجلس:

این نسخه در سلسله دستنویس‌های اهدایی مرحوم سید محمد صادق طباطبایی به کتابخانه مجلس شورای اسلامی است به خط مؤلف، که از ابتدا ناقص و با بخشی از اشعار محتشم کاشانی شروع می‌شود و در ادامه برخی مطالب اصل سوم، نهم و یازدهم بیان می‌شود. پس از ترقیمه شعری به خط تقی‌کاشی "لواحد من القدما" آمده که خطاب به خوانندگان است و به مطلع:

«در این قصیده نگه کن به چشم معنی بین که رشک لعبت مانی و صورت چین است...»
 آغاز: «وان نظم مدح نکته‌شناسی بود که او از بهر نکته‌دان دل و کف بحر و کان کند»
 انجام: «بقا طفیلی خوان تو باد تا به ابد چو عمر منزلت را مباد بیم زوال»

ترقیمه: «تمت الانتخبات من جمله خاتمه کتاب خلاصة الاشعار و زبدة الافکار علی ید مؤلفه و مصنّفه و منتخبه اقل عباد الله الملك الغنی تقی الدین محمد بن شرف الدین علی الحسینی فی رابع عشر شهر جمادی الاخری من العام الاول من المائه الحادی عشر من هجرة النبویة فی بلدة المؤمنین کاشان حماها الله تعالی عن افات الزمان».

مشخصات ظاهری: قطع جیبی ۱۱،۵ × ۱۸،۵، ۵۱۸ گ، ۲۰ س، اشعار در دو ستون، نستعلیق، نسخه اصل، کتابت ۱۰۰۱ هـ

۱۲- دستنویس شماره ۳۲۲ کتابخانه شخصی فخرالدین نصیری امینی:

این دستنویس هم‌اکنون در کتابخانه مجلس نگهداری می‌شود و در انتظار فهرستنویسی است؛ دستنویس به خط تقی‌الدین کاشانی و به تاریخ ۹۹۹ هجری کتابت شده است؛ مشتمل بر ۱۹ جزوه و بیست و پنج شاعر است که از رضی‌الدین نیشابوری آغاز و به اثیرالدین اومانی ختم می‌شود و در کل ترجمه ۲۵ تن از شاعران رکن اول را به صورت مداخل پراکنده داراست. ترقیمه: «تمّ الانتخاب بعون الله الملك النّوّاب فی شهر شعبان المعظّم سنّة تسع و تسعين و تسعمائه الهجرية فی یده مؤلّفه تقی الدّین محمّد الحسینی فی بلدة المؤمنین کاشان». مشخصات ظاهری: به قطع ۱۹×۲۵، ۲۸ س سطر، اشعار در دو ستون.^۶

۱۳- دستنویس شماره ۶۹۴۶ کتابخانه مرعشی نجفی قم:

دستنویسی است دربردارنده ۷ شاعر از رکن اول خلاصة الاشعار که از معزالدین مختاری آغاز و به ازرقی هروی ختم می‌شود به غیر از ترجمه حسن غزنوی، که کاتبی به نام رفیع‌الدین بن علی الغفاری کتابت کرده، مابقی موارد به خط تقی کاشانی نوشته شده است. پایان تمامی ترجمه‌های ذکرشده، ترقیمه دارد و کلیه مطالب به سال ۹۹۸ هجری و در کاشان کتابت شده است. در ترقیمه‌نوشت کاتب آمده است: «اتمام یافت انتخاب اشعار در نثار سید بزرگوار جامع کمالات صوری و معنوی سید حسن غزنوی نور ضریحه علی ما انتخبه منتخبه مؤلف التذکره ... السید الحسیب النسیب امیر تقی الدّین محمّد الشهیر بمیر تذکره بلّغه الله العالی ... الی اصال و الامالی علی یدی العبد الراخی عفو ربّه الباری رفیع الدّین بن علی غفاری فی لیله الغره من شهر صفر سنه ۹۹۸ هجریه نبویه». آغاز: «ذکر حکیم معزالدین مختاری: اسم اصل وی عثمان مختاری است و در ابتدا عثمان تخلّص کرده و بعد از آن به مختاری بدل نموده ...» انجام: «خورشید به مثل گوید ای سرو بلند چون خندیدی بار دگر ناز بخند» ترقیمه نهایی: «تمّت الانتخابات من جملة الانتخابات کتاب خلاصة الاشعار و زبدة الافکار علی ید مؤلّفه و منتخبه العبد الفقیر المحتاج الی رحمة الله الملك الغنی تقی الدّین محمّد بن شرف الدّین علی الحسینی فی شهر ذی‌العقده الحرام الهجریه فی دار المؤمنین کاشان حماها عن مفاسد الدوران».

مشخصات ظاهری: جلد تیماج رو قرمز و پشت قهوه‌ای، ۲۹۵ص، سطور مختلف
اغلب ۲۱س، ۵×۲۰×۱۲، اشعار در دو ستون، نستعلیق تقی‌الدین کاشانی و رفیع‌الدین بن علی
غفاری، کتابت محرم سال ۹۹۸ هجری تا ذی‌العقده همان سال.

۱۴- دستنویس شماره ۴۰۷۸ کتابخانه ملک:

این دستنویس شامل ترجمه احوال و اشعار سیزده شاعر از بخش‌های مختلف کتاب است که در
تدوین نهایی در محلّ خویش رونویس شده‌است. متن به خطّ ابن میرزا نظام کتابت شده و
نشانه‌های نظارت به خطّ تقی‌الدین کاشانی نیز دیده می‌شود. در پایان دستنویس نوشته شده‌است:
قابل باصله حرره مؤلفه تقی‌الدین محمد الحسین فی سنه ۱۰۱۳ و مهور به مهر
محمدحسین" نیز می باشد.

آغاز: «...ترصیعات کلامش از کسوه تصنع میرا و تجنیسات بیانش از وصمت توقع میرا»
انجام: «از پهلوی مرد زن برون آوردند یعنی که تهی خوش است پهلوی از زن»
مشخصات ظاهری: قطع وزیری، جلدمیشن قهوه‌ای سیر، ۲۱۸گ، ۲۷س، ۱۲،۶×۲۵،۵
اشعار در چهار ستون، نستعلیق، عنوان و نشان شنگرف، کاغذ ترمه، آغاز افتاده.

۱۵- دستنویس شماره ۱۰۶ ف کتابخانه ملی ایران:

این دستنویس از اختیارات دیوان علی بن ابی طالب علی (ع) آغاز می‌شود و بخش‌های
پراکنده‌ای از مجلد اول از رکن اول را داراست و به شرح احوال و ابیات فلکی شروانی ختم
می‌شود. مطلب منحصر به فردی نسبت به دیگر دستنویس‌های این بخش ندارد، بسیاری از
صفحات و همچنین جای عناوین خالی است گویا کاتب بر آن بوده ابیاتی را اضافه کند و عناوین
را با مرکب قرمز بنویسد.

آغاز: «یسوب الواصلین مطلوب الکاملین خورشید سپهر امامت جمشید سریر کرامت واقف
معارج لاهوت عارف مدارج ناسوت منبع عیون مشاهده ...»

انجام: «در دل از بس ندم که هست مرا / طاقت آنکه دم بر آرم نیست»

مشخصات ظاهری: «نستعلیق شکسته، احتمالاً قرن سیزدهم هـ دارای دو جدول؛ بیرونی
زر و سیاه، دور سطور زر و شنگرف و آبی و سیاه، میان مصرع‌ها دو جدول سیاه و زر، تعدادی
صفحات سفید و جدول...، صفحه اول کتاب افتاده جلد مقوایی نقاشی، گل و بتّه زر و شنگرف و

سبز، اندرون نرگس زر و شنگرف و سبز و زرد، ۲۰۰ × ۲۹۵. کاغذ فرنگی، ۲۲۸ گ، ۲۵ س، ۱۲۵ × ۱۹۵ / ۶۳۹ / ۲۰۴ / س» (فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی، ج ۱، ص ۱۰۳-۱۰۴)

۱۶- دستنویس شماره ۵۹ ج دانشکده ادبیات دانشگاه تهران^۷:

این دستنویس ترجمه شاعران اصل‌های اول، دوم، سوم، پنجم، ششم، هفتم، هشتم، نهم، دهم و یازدهم را به صورت نسبتاً پراکنده دارد و از رکن اول شرح احوال و اشعار خاقانی، انوری و سنایی در آن ذکر شده است. از روی دستنویس‌های آغازین کتابت شده و شامل موارد تکمیلی و نهایی خلاصه‌الاشعار نمی‌شود، غلط املایی و اشتباه بسیار دارد. نسخه در پاریس در ۲۸/۱۰/۲۷ در دست عباس اقبال بوده است و یادداشتی بر آن نوشته و فهرست کرده است، محمد قزوینی نیز یادداشت‌هایی بر آن نوشته است.

آغاز: «و تشریف سلطنت در بارگاه احدیت او می‌بخشند تا اساس ارکان جهان نهاده». انجام: «هرگز نشد دعای من خسته مستجاب شرمندهم که رو به سوی آسمان کنم» مشخصات ظاهری: جلد تیماج قهوه‌ای ضربی مقوایی، ۱۷/۵ × ۲۴، ۳۶۸ گ، ۲۵ س × ۱۲ × ۱۸، اشعار در ۴ ستون، خط نسخ، کاغذ سپاهانی، افتادگی دارد.

۱۷- دستنویسی دیگر از کتابخانه شخصی عبدالعلی ادیب برومند:

در ۳۳۰ ورق به قطع رقعی، تحریر قرن یازدهم، در ذکر ۳۲ شاعر، از اصل اول: محتشم کاشانی، حیدر معمایی، حسابی کاشانی، فهمی کاشی، تشبیهی کاشی، غضنفر کرجاری، حاتم کاشی، مولانارضایی و شجاع کاشی، از اصل دوم: حزنی و نوری اصفهانی، از اصل سوم: ملک قمی و والهی قمی، از اصل هفتم: فارغ تبریزی، از اصل هشتم: پیامی کرمانی از اصل نهم: مولانا غیرتی و عرفی شیرازی، از اصل دهم: علینقی کمره‌ای و رشکی همدانی، از اصل یازدهم: شانی تکلو، حالتی استرآبادی و سحابی استرآبادی و از اصل دوازدهم: صالحی مشهدی، ظهوری ترشیزی، اقدسی مشهدی، مردمی مشهدی، نسبتی مشهدی، صبوری هروی، ذوقی تونی، فکری مشهدی، رباعی مشهدی و مخلص سبزواری ذکر شده است. اطلاعات این دستنویس در پیوست تاریخ تذکره‌های فارسی چاپ ۱۳۶۳، (ص ۸۴۰ و ۸۴۱) آمده است؛ ولی از جزئیات دیگر این دستنویس اطلاعی در دست نیست.

۱۸- دستنویس شماره ۴۴۸۰ دانشگاه تهران:

در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی، ج ۱۳، ص ۳۴۲۹ دستنویسی به شماره ۴۴۸۰ نگهداری می‌شود که به اشتباه به نام عرفات العاشقین ضبط شده‌است. این دستنویس را احمد گلچین معانی (۱۳۴۸، ج ۲: ۱۲) شناسایی کرده‌اند و نام تقی الحسینی ذیل ترجمه ادیب صابر آمده است و شامل بخش‌هایی از رکن اول خلاصه‌الاشعار می‌شود.

۱۹- دستنویس شماره ۶۶۷ کتابخانه ایندیا آفیس:

دستنویسی است مشتمل بر تراجم شعرا بدون اشعار آنان؛ اما از اصل دوازدهم که خاتمه کتاب است، اشعار حذف نشده‌است. فیلم این نسخه را سال‌ها پیش کتابخانه دانشکده ادبیات مشهد (به شماره ۳۱۲، کتابت مورخ ۹۹۳) تهیه کرده‌است (میلی مشهدی، ۱۳۸۳: ۱۰). در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ایندیا آفیس درباره مشخصات دستنویس آمده است: دستنویسی از ویرایش دوم خلاصه‌الاشعار بدون ذکر اشعار و فاقد رکن چهارم. از نوشته مؤلف برمی آید، سال ۹۹۷ هـ مشغول نگارش آن بوده‌است. (Ethe, 1903, n668)

۲۰- دستنویس مجموعه نورانی وصال در شیراز:

این مجموعه در حال حاضر جای مشخصی ندارد و فعالیت نمی‌کند. مشخصات دستنویس در نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ج ۵: ۲۹۱) به شرح زیر آمده‌است:
«گزیده اشعار ادیب صابر و رضی الدین نیشابوری (مورخ صفر ۱۰۰۵) و اثیر الدین اخیسکتی (مورخ پایان صفر ۱۰۰۵)، به خط مؤلف».

۲۱- دستنویس‌هایی که به اشتباه به عنوان دیوان شاعران معرفی شده‌اند:

با توجه به تحقیقی که احمد گلچین معانی انجام داده و از آن به جنایتی نسبت به تمام مجموعه‌های آستان قدس رضوی تعبیر کرده‌است، شرح حال و منتخبات ازرقی، ابولفرج رونی، ابولفرج سجزی به شماره ۴۵۸۸ و به نام دیوان ازرقی هروی و همچنین ترجمه رشید وطواط و سیدحسن اشرف غزنوی به شماره‌های ۴۶۵۷ و ۴۶۷۳، که در واقع بخش‌هایی از رکن اول

خلاصة الاشعارند را، متصدیان کتابخانه با جدا کردن ترجمه هر شاعر و منتخبات او به نام دیوان مستقل شماره خاص داده‌اند و تجلید کرده‌اند.

خلاصة الاشعار و زبدة الافکار در فهرست نسخه‌های خطی موجود در خارج از ایران:

علاوه بر موارد نام‌برده، در مراحل تحقیق به دستنویس‌هایی برخورد شد که خارج از ایران نگهداری می‌شوند و دستیابی به آنها اگر نگوییم غیرممکن، دشوار است. از آنجا که اولین گام در بازیابی چنین دستنویس‌هایی معرفی آنهاست، به بیان ویژگی‌های هر کدام آنچنان که در فهرست نسخه‌های خطی آمده، پرداخته می‌شود:

۱. فهرست نسخ خطی کتابخانه راجه محمودآباد لکهنو: (خواجه پیری؛ بی تا: ۴۲۱،

ردیف ۱۲۸ به نام خلاصة الاشعار)

آغاز: «چند روزی باز بی دیدار او سر می‌کنم / امتحان صبر خود یک بار دیگر می‌کنم»
مشخصات ظاهری: کرم خورده، آغاز و انجام افتاده، دارای حواشی، نستعلیق، ۱۲۸۰ : ۱۶س،
اندازه ۲۲,۵ × ۱۴

۲. سیری در کتابخانه‌های هند و پاکستان: (عطاردی، عزیزالله؛ ۱۳۷۶، ذیل مدخل

شماره ۲۱۸ کتابخانه خدابخش پتنه در هندوستان)

مجلد چهارم خلاصة الاشعار مطابق رکن سوم آن شامل شرح احوال و اشعار حافظ شیرازی تا سلطان حسین میرزا بایقرا؛ به خط نستعلیق ریز و افزوده‌های مؤلف در حاشیه، ۳۹۴ک.

۳. سیری در کتابخانه‌های هند و پاکستان: (عطاردی، عزیزالله؛ ۱۳۷۶، ذیل مدخل

شماره ۲۳۸۹ کتابخانه رضا در رامپور هندوستان)

از مطالب و ویژگی‌های این دستنویس اطلاعی در دست نیست.

۴. Catalogue of Persian manuscripts in the Library of the India Office, V1, by Herman Ethe, n668:

دستنویسی است از خاتمه خلاصة الاشعار شامل دوازده اصل و ذیل پایانی. این دستنویس در گذشته به آقای hall در بنارس تعلق داشته و کتابت "عبدالفتح بن شمس الدین محمد کاشانی" است در جمادی الثانی سال ۹۹۳ هـ این دستنویس به گفته آته اولین نسخه کامل از

خاتمه خلاصه‌الاشعار است.

۵. Handschriften-Verzeichnisse der Koniglichen Bibliothek Zu Berlin, Pertsch, Wilhelm, n647

این دستنویس دربردارنده شاعران خاتمه دوم خلاصه‌الاشعار است که ذکر آنها تنها در این فهرست آمده است. این خاتمه شرح احوال شاعران را دربرنمی‌گیرد و تنها منتخب اشعار سرایندگانی را شامل می‌شود که پس از اتمام خلاصه‌الاشعار، پیش از سال ۱۰۱۶ هجری دیوانشان به دستش رسیده، جالب اینکه نام تقی کاشی در قسمت حرف ذ به نام تقی‌الدین محمد الحسینی المتخلص به ذکر آمده است و آقای پرچ یادآور شده‌اند که مانند بقیه سرایندگان تنها ذکر اشعارش آمده و بیوگرافی او قید نشده است.

مشخصات: ۴۲۹ص، ۲۰×۱۶، نستعلیق متوسط. متن بد و غیرقابل خوانش [از این رو تشخیص بیشتر اسم‌ها با علامت سؤال و تشخیص احتمالی آمده است]

۶۷۰- Sperenger; Catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany manuscripts of the Libraries of the king of Oudh, V1,p15

ش ۸ موتی محل: مجلد سوم مطابق رکن دوم در ۸۶۰ص و مجلد مربوط به خاتمه ۷۵۰ص.

ش ۹ موتی محل: دستنویسی فاقد ابیات دربردارنده بیوگرافی و مقدمه، کتابت ۱۰۴۰، ۸۶۵ص.

۸ Blochet: ج ۳، ش ۱۲۴۲، با ترجمه عمیق، سوزنی، رشید و طواط، فلکی، عمادی از رکن یک، از مجلدات نسخه اصلی تذکره تقی کاشی مربوط به اواخر قرن ۱۶م.^۸

۹. بانکی پور: ج ۸، ش ۶۸۴، تنها شامل رکن سوم مطابق مجلد چهارم با تجدید و نظر و اضافه مؤلف، اواخر قرن ۱۶م و اوایل قرن ۱۷م.

۱۰. Rieu suppt: ش ۱۰۵، تنها مدخل فصول و مجلد یکم را داراست، شامل ترجمه ۲۱ شاعران از مجلد اول است و از آخر افتادگی دارد، مربوط به قرن ۱۶م.

۱۱. Lindesiana: ص ۲۲۳، ش ۳۱۲، دومین تدوین فاقد رکن چهارم، به تاریخ ۱۰۳۸ هـ "نسخه بلاند".

در تاریخ ادبیات استوری (ص ۸۰۵) درباره این دستنویس آمده است: «همه این اثر [تذکره

خلاصة الاشعار] در دستنویسی موجود است که حدود ۱۰۱۶ کامل شده و به خاتمة دوم پایان یافته (اشعاری بدون بیوگرافی از ۶۰ شاعر که اغلب دیوان خودشان را بعد از اتمام خلاصة الاشعار برای مؤلف فرستاده‌اند و دربردارنده یک ذیل است در اعتقادات و افکارش در تألیف (ر.ک. Bland صص ۱۳۱-۲)».

۱۲. Ivanow: ضمیمه ۲ ش ۹۳۲ مشتمل بر رکن سوم مطابق مجلد چهارم از قرن ۱۸۷۳ م.

۱۳. کتابخانه مکتبه الامام امیرالمؤمنین العامه در نجف (نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران جلد ۵، ص: ۴۱۷)

مشخصات: «خلاصة الاشعار و زبدة الافکار، کاتب محمد شریف ابن میرنظام، کتابت ۱۷ رجب ۱۰۰۸، نسخه تا سرگذشت امیر عمادی را دارد».

۱۴. کتابخانه دانشگاه شبیگاگو در شهر شبیگاگو، کد دستیابی: A ۱۱۹۸۸. (نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران جلد ۱۰، ص: ۷)

مشخصات: «خلاصة الاشعار و زبدة الافکار، نستعلیق سده ۱۱، آغاز و انجام افتاده، با یادداشت "ابن محمد صالح اصفهانی" ... و با تاریخ تولد ۱۲۱۳ و با یادداشت دیگر در آغاز نسخه که از یک خراسانی از "جماعت بیچاره عالی خانی نجف قلی خان" خریده شده است. نخستین عنوان در نسخه فصل هشتم در ذکر شعراء یزد و کرمان است تا هندوستان در دو فصل: نخست در سرایندگان یزد که از وحشی آغاز می‌شود، دوم کرمان و هند که از شمس‌الدین در آن یاد می‌گردد؛ سپس فصل نهم در سرایندگان شیراز است و ذکر شرف الدین غیرتی و فصل دهم همدان.... یک لاحق دربار سرایندگان جربادقان و قصبات آن و لاحقۀ ثالث در ذکر مستعدان قصبه خوانسار و ذکر قاضی حسین. فصل یازدهم ری و استرآباد در دو فصل: نخستین سرایندگان ری (قاسم بیک حالتی) دومی سرایندگان استرآباد تا می‌رسد به فصل دوازدهم از خاتمة خلاصة الاشعار در ذکر سخن سرایان بلاد خراسان، در اینجا از میرهاشمی استرآبادی، کتابدار فرهاد قرامان لوی که شاعر و مورخ و ادیب و کمان‌دار بوده‌است یاد می‌شود».

نتیجه‌گیری

تذکره خلاصه‌الاشعار (تألیف ۹۷۵-۱۰۱۶) مهم‌ترین و گسترده‌ترین اثر به جای مانده از تقی‌الدین کاشانی است و از مفصل‌ترین تذکره‌های عمومی زبان فارسی به شمار می‌آید که در زمان خود نیز مورد توجه بوده‌است. نگارنده تذکره بر آن بوده، با گردآوری اشعار شاعران پارسی‌گوی از دیرباز تا روزگار خویش، نمایی از گذشته ادبی ایران تا آن روزگار به دست دهد. وی با گردآوری تفصیلی اشعار که همراه با بررسی دقیق و ارزیابی اشعار سراینندگان بوده، گلچینی ترتیب داده که خواننده را از مراجعه به مجموعه کامل اشعار که گاه مستلزم وقت بسیار و جمع‌آوری از اطراف و اکناف است، بی‌نیاز می‌کند و در کنار آن توانسته‌است سیر تحول و تطور نظم فارسی را نشان دهد و همچون دانشنامه‌ای، معرف و گویای زندگی شاعران و اشعار برگزیده آنان از دیرباز تا روزگار خود باشد.

با توجه به فهرست مندرجات و گستردگی مطالب این تذکره، باید گفت خلاصه‌الاشعار از حیث دربردارندگی شاعران و ترجمه احوال و ابیات بیان شده بسیار غنی است، از سویی گستردگی و حجم بسیار اثر، فرآیند تصحیح و بررسی کل کتاب را دیرانجام کرده است و از سویی دیگر پراکندگی نسخه‌های موجود از خلاصه‌الاشعار بر دشواری کار افزوده‌است. از این رو اولین گام در احیای این اثر معرفی تفصیلی دستنویس‌های موجود از این اثر و بیان ارزش و اهمیت هر یک از آنها است که در این تحقیق به آن پرداخته شد و مشخص شد تاکنون حدود ۳۶ دستنویس از خلاصه‌الاشعار به صورت پراکنده در فهرست نسخه‌های خطی معرفی شده‌است، که ۲۲ مورد آن در ایران و ۱۴ مورد آن در خارج از ایران موجود است. با مطالعه مطالب طبقه‌بندی شده از داده‌های این بخش، نتایج زیر برای دستیابی به دستنویس کاملی از خلاصه‌الاشعار حاصل می‌شود:

اغلب مطالب مجلد اول از رکن اول در دستنویس شماره ۲۷۲ف کتابخانه مجلس شورا و اغلب مطالب مجلد دوم از رکن اول در دستنویس شماره ۷۷۹۰ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است. از مطالب رکن دوم و چهارم جز مدخل‌هایی پراکنده در دستنویس‌های موجود و قابل دسترس در ایران یافت نشد. در فهرست نسخ خطی خارج از ایران Ethe ش ۶۶۷ و linesiana ش ۳۱۲ متذکر فقدان دستنویس از رکن چهارم شده‌اند، از آنجا که نسخه کاملی که اشپرنگر و بلاند از آن یاد می‌کنند، فاقد رکن چهارم است، از این رو این احتمال وجود دارد که نسخه اساس این بخش به طور کلی از دست رفته و یا میر تذکره در نگارش این بخش توفیق

نیافته است؛ حال آنکه تقی‌الدین در جای جای کتابش یادآور می‌شود که بارها تذکره را تمام شده تلقی کرده و بر آن شده که دفتر فرو بندد. اغلب مطالب رکن سوم را دستنویس کتابخانه سالتینکوف دارد که کپی آن در ایران موجود است. از این میان ترجمه احوال قوامی گنجه‌ای از رکن اول تنها در دستنویس کتابخانه چشمه رحمت و ترجمه افضل‌الدین کاشانی از مجلد دوم رکن اول تنها در دستنویس کتابخانه نصیری امینی و ترجمه معین‌الدین جوینی، لطف الله نیشابوری، رستم بسطامی و بهاء‌الدین برندق سمرقندی، از رکن سوم تنها در دستنویس شماره ۱۰۴ ب کتابخانه دانشگاه تهران موجود است که مطالب رکن اول و سوم را کامل می‌کند. برخی مطالب رکن دوم و چهارم نیز به صورت پراکنده در دستنویس ۱۰۴ ب دانشگاه تهران و کتابخانه چشمه رحمت آمده است.

کاملترین صورت موجود و قابل دسترس از بخش خاتمه خلاصة الاشعار به کتابت محمد شرف ابن میرزا نظام و نظارت تقی کاشی در دست است که نیمی از آن، از اصل اول تا پایان اصل هفتم، در کتابخانه مجلس به شماره ۵۵۰۶ موجود است و نیم دیگر آن که البته از آغاز و انجام افتادگی دارد در کتابخانه شخصی عبدالعلی ادیب برومند نگهداری می‌شود. نکته شایان ذکر درباره برخی دستنویس‌ها که ترتیب منطقی و منظم ندارند، این است که تقی کاشانی بعد از تکمیل مطالب یک یا چند شاعر از بخش‌های مختلف، تکمله‌ای می‌ساخته و مطالب را آنجا ضبط می‌کرده تا پس از تکمیل بخش مربوط، به آن اضافه سازد؛ از این رو با دستنویس‌های چون ۹۸۲ ط کتابخانه مجلس، ۶۹۴۶ کتابخانه مرعشی نجفی، ۴۰۷۸ کتابخانه ملک و چشمه رحمت مواجه می‌شویم که شاعران به ترتیب سیاق اصلی تذکره داخل نشده‌اند و به شکل مدخل‌های پراکنده از خلاصة الاشعارند.

با توجه به آنچه در مورد دستنویس‌های موجود از خلاصة الاشعار گفته شد، این نتیجه حاصل می‌شود که بهترین راه احیای این اثر، تصحیح به روش انتقادی و شیوه تلفیقی یا بینابین است و ضروری است در تصحیح هر قسمت تمامی دستنویس‌های موجود هر بخش مورد بررسی قرار گیرد؛ زیرا شیوه التقاطی که بر مبنای چند نسخه غلط است، به دلیل ضبط صحیح دستنویس‌های موجود به کار نمی‌آید و شیوه نسخه اساس، به دلیل ضبط ناقص اقدم نسخ و نبود دستنویس کامل به خط مؤلف، و فرآیند تکمیل در طول نگارش کارساز نیست.

پی‌نوشت‌ها:

۱. جهت اطلاع از شرح احوال نویسنده ر.ک: شماره ۶۶/۳ همین مجله.
۲. مطالب ذکر شده به شرح زیر است:
 - ۱-۲. کتاب تذکره میر محمد تقی در دار الدوله کرمانشاهان جناب میرزا ابوالقاسم وزیر در نظر مبارک به رسم پیشکش گذرانید تحریراً فی شهر رجب ۱۲۴۵.
 - ۲-۲. دخل بنوبه الاقال و انا العبد المذنب العاصی طالب الرشاد فرهاد فی دار الخلافه طهران مع اربع مجلّدت آخر فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۲۶۱ هجری علی هاجرها الف الف سلام.(مهر نایب الایاله)
 - ۲-۳. در سنه ۱۳۳۹ متعلق به این عبد ذلیل گردید، تا بعد به که تعلق بگیرد .. عبدالمجید ناصر الدوله ابن فرمانفرما ابن فیروز میرزا فرمانفرما ابن عباس میرزا نائب السلطنه ولیعهد
 ۳. این میکروفیلم به شماره ۷۳۳۹ نیز در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است.
 ۴. میکروفیلم‌های این دستنویس به شماره‌های ۳۱۹۷، ۲۱۹۱ و ۳۱۹۴، و نسخه عکسی آن به شماره ۴۹۱۲-۴۹۰۹ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران نگهداری می‌شود.
 ۵. از راهنمایی‌های ارزنده ایشان در طول تحقیق به ویژه در پیدا کردن دو نسخه خارجی موجود در ایران (نسخه کتابخانه ایندیا آفیس و کتابخانه ساتینکوف شچدرین) سپاسگزاری می‌شود.
 ۶. میرصالح طبیبی شرح این دستنویس را در مقدمه کتاب مونس الاحرار (بدرجایمی، ۱۳۳۷: ۲-۱۷) آورده است.
 ۷. میکروفیلم‌های این دستنویس به شماره‌های ۱۸۱۳ و ۵۶۲۸ و نسخه عکسی آن به شماره ۴۳۳۷-۴۳۴۱ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است.
 ۸. شماره ۸-۱۲ به نقل از تاریخ ادبیات استوری (ص ۸۰۴-۸۰۵) نوشته شده است.

منابع:

- اعصابی، یوسف، ۱۳۱۱، فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۲، تهران: مطبوعه کتابخانه مجلس، ص ۱۹۵-۱۹۷.
- انوار، عبدالله، ۱۳۴۳، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی، ج ۱، تهران: چاپخانه دانشسرای عالی، ص ۱۰۳-۱۰۴.
- ایرانی، نفیسه، ۱۳۸۹، تصحیح و بررسی اصل نهم از تذکرة خلاصة الاشعار و زبدة الافکار (در ذکر شاعران شیراز و نواحی آن)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، راهنما: دکتر سعید بزرگ بیگدلی، مشاور: دکتر محمد دانشگر.
- بشری، جواد، (دیوان سرایندگان قدیم در دستنویس تازه‌ای از خلاصة الاشعار)، آیین پژوهش، سال ۲۰، شماره ۶، شماره پیاپی ۱۲۰، بهمن-اسفند ۱۳۸۸، صص ۲-۳۱.
- بهادر، میر عثمان علی، فهرست کتب عربی و فارسی و اردو مخزونه کتب‌خانه اصفیه، ج ۴: مطبوعه دارالطبع سرکار عالی، حیدرآباد دکن، سنه ۱۳۵۵ه، ص ۳۵۲.
- تقی‌الدین اوحدی دقاقی بلیانی، ۱۳۸۸، عرفات العاشقین و عرصات العاشقین، تصحیح سید محسن ناجی استرآبادی، تهران: انتشارات اساطیر.
- ۷- تقی‌الدین کاشانی، ۱۳۸۶، خلاصة الاشعار و زبدة الافکار (بخش اصفهان)، تصحیح عبدالعلی ادیب پرومند و محمدحسین نصیری کهنمویی، تهران: نشر میراث مکتوب.
- بدرالدین جاجرمی، شهریور ۱۳۵۰، مونس الاحرار فی دقائق الاشعار، ج ۱، تصحیح میرصالح طیبی، تهران، سلسله انتشارات انجمن آثار ملی.
- حائری، عبدالحسین، ۱۳۵۷، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس، ج ۲۱، تهران: انتشارات کتابخانه امرداد ۲۵۳۷ شاهنشاهی، ص ۷۰-۷۱.
- حسینی، سید احمد و محمود مرعشی، ۱۳۶۸، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی مرعشی نجفی، ج ۱۷، قم.
- خلیل عظیم‌آبادی، علی ابراهیم بن حسن رضا، صف ابراهیم، میکروفیلم شماره ۸۰۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ص ۱۰۵ پ.
- خواجه پیری، مهدی، فهرست نسخ خطی کتابخانه راجه محمودآباد لکهنو: انتشارات مرکز تحقیقات زبان فارسی در هند، دهلی نو، بی تا، ص ۴۲۱.
- دانش پژوه، محمدتقی، ۱۳۵۸، نسخه‌های خطی در کتابخانه‌های اتحاد جماهیر شوروی و اروپا و آمریکا (نشریه نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی)، ج ۱۰، تهران: انتشارات کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد.
- _____، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، ۱۳۳۹، ج ۳، چاپخانه دانشگاه، ص ۲۱۸-۲۲۵.
- _____، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، ۱۳۵۷، ج ۱۶: انتشارات دانشگاه تهران، ص ۶۹۹.
- دانش پژوه، محمدتقی و ایرج افشار، ۱۳۶۹، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ملک، ج ۷ و ۸ (مجموعه‌ها و جنگ‌ها)، چاپخانه بهمن.

- _____، نسخه‌های خطی دفتر پنجم (نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران)، ج ۵، تهران، فروردین ۱۳۴۶، ص ۴۱۷ و ص ۲۹۱.
- دانش پژوه، محمد تقی و بهاء الدین علمی انوری، ۱۳۵۶، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورا، ج ۱، شماره ۲ (مجلس سنای سابق): انتشارات مجلس سنا.
- دانشگر، محمد، ۱۳۷۴، تصحیح انتقادی تذکره خلاصه‌الاشعار و زبدة‌الافکار، پایان نامه دکتری رشته زبان و ادبیات فارسی، راهنما: دکتر نورانی وصال و دکتر اسماعیل حاکمی.
- صدرایی خوبی، علی، ۱۳۷۷، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۳۸: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم با همکاری کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورا.
- طباطبایی بهبهانی، محمد، ۱۳۸۱، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ج ۲۴ (کتابهای اهدایی محمد صادق طباطبایی)، تهران، انتشارات کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- عطاردی، عزیزالله، ۱۳۷۶، سیری در کتابخانه‌های هند و پاکستان، تهران: انجمن مخطوطات ایران و انتشارات عطارد.
- عنصری، حسن بن احمد، دیوان استاد عنصری بلخی، تصحیح محمد دبیرسیاقی، تهران: انتشارات سنایی، ۱۳۴۲.
- کاستیکووا، گ. ی، ۱۳۷۵، فهرست نسخه‌های خطی موجود در کتابخانه دولتی سالتینکوف شچدرین، ترجمه عارف رمضان، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی گروه انتشارات.
- گلچین معانی، احمد، ۱۳۴۸، تاریخ تذکره‌های فارسی، ۲ جلد، انتشارات دانشگاه تهران، و انتشارات کتابخانه سنایی، ۱۳۶۳.
- مرعشی نجفی، محمود، ۱۳۸۷، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی مرعشی نجفی، قم: مرکز نشر کتابخانه بزرگ آیه الله العظمی مرعشی نجفی.
- منزوی، احمد، ۱۳۵۰، فهرست نسخه‌های خطی فارسی، تهران: مؤسسه فرهنگی منطقه ای، ج ۳.
- منزوی، احمد، ۱۳۴۷، فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۴، تهران: چاپخانه مجلس شورای ملی.
- منزوی، احمد، ۱۳۴۶، فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۱۲، تهران: چاپخانه مجلس شورای ملی.
- منزوی، احمد؛ ۱۳۶۷، فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان ج ۹: انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، اسلام آباد.
- منزوی، احمد؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورا؛ جلد ۱۴: انتشارات مجلس؛ ص ۳۵۲.
- نزیل سامراء، محمد محسن مشهور به شیخ آقابزرگ تهرانی؛ ۱۳۵۵، الذریعه الی تصانیف شیعه، ج ۷: قم: مؤسسه انتشارات اسماعیلیان.
- میلی مشهدی، دیوان میلی مشهدی، تصحیح محمد قهرمان، ۱۳۸۳، تهران، انتشارات امیرکبیر.
- نقوی، سید علیرضا؛ ۱۳۴۳، تذکره نویسی فارسی در هند و پاکستان؛ چاپ اول، تهران: علمی.
- نوایی، عبدالحسین و محمدی صدری؛ ص ۱۳۸۰، هفت دیوان محتشم کاشانی، ج ۱: تهران: انتشارات میراث مکتوب.

لاتین:

- Dorn, Bernhard; Catalogue des manuscrits et Xylographes orientaux la bibliotheque Imperial publique de st.petersbourg.st. Petersburg.1852.
- Ethe , Herman; Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the India Office, V1,Oxford University ,1903.
- G. A. Story; Persian Literature, V1 , part2 (Biography Additions and Corrections Indexes), Luzac & co., LTD.1953.
- Pertsch, Wilhelm; Die Handschriften-Verzeichnisse der Koniglichen Bibliothek Zu Berlin, Berlin. A. Asher & Co. 1888.
- Sperenger; Catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany manuscripts of the Libraries of the King of Oudh, V1(Persian and Hindustany Poetry); Biblo Verlag. Osnabruk.1979.

